

Open Universiteit

S.A. KRUISINGA

(Non-)conformiteit en kinderarbeid

Over contractenrecht en passende zorgvuldigheid
in het bedrijfsleven

W. Krusinga

S.A. KRUISINGA

(Non-)conformiteit en kinderarbeid

Over contractenrecht en passende zorgvuldigheid
in het bedrijfsleven

© Sonja Kruisinga | 2024

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior permission of the publisher.

Redactie: Wendy de Zee, Open Universiteit

Ontwerp en opmaak: Janine Cranshof en Marco Smeets, Open Universiteit

(Non-)conformiteit en kinderarbeid

Over contractenrecht en passende zorgvuldigheid in het bedrijfsleven

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van
het ambt van hoogleraar Overeenkomstenrecht
aan de Faculteit Rechtswetenschappen
van de Open Universiteit

op vrijdag 18 oktober 2024

door prof. mr. dr. S.A. Kruisinga

Geachte rector, geachte aanwezigen,

1. Inleiding¹

Winkelen, of in goed Nederlands ‘shoppen’, is een hobby van velen, maar niet van mij. Toch heb ik een grote belangstelling voor het (internationale) kooprecht. Als het bestelde bij de grens in beslag wordt genomen, kan de koper de verkoper daarop dan aanspreken? En wordt van de verkoper verwacht dat hij lokale regelgeving in het land van de koper in acht neemt?

Sinds het begin van dit jaar zijn daar nieuwe vragen bijgekomen. Als een leverancier iets importeert, mag hij er dan vanuit gaan dat het geleverde is geproduceerd zonder de inzet van gedwongen kinderarbeid of andere vormen van dwangarbeid? En mag je ervan uitgaan dat het geleverde is geproduceerd met inachtneming van relevante regelgeving op het gebied van milieu en klimaat? En wat geldt er als je van zo’n duurzame productie uitgaat, maar ontdekt dat dat anders is? Kun je dan schadevergoeding vorderen van de verkoper, of de koopovereenkomst ontbinden?

Er bestaat een tendens om de verantwoordelijkheid voor de negatieve effecten op het gebied van mensenrechten, milieu en klimaat die het gevolg zijn van commerciële activiteiten neer te leggen bij ondernemingen. Tegelijkertijd zijn er ook steeds meer ondernemingen die zich uit eigen beweging expliciet committeren aan duurzame doelen, aan bescherming van het milieu en aan het voorkomen van de schending van mensenrechten.²

De afgelopen jaren zijn over klimaatverandering verschillende gerechtelijke procedures gevoerd tegen staten.³ Soortgelijke procedures worden ook gevoerd tegen onderne-

1 Voor hun bereidheid een eerdere versie van deze rede te becommentariëren zeg ik graag dank aan prof. mr. dr. L.F.H. Enneking, mr. dr. M. van Kogelenberg, prof. mr. dr. H.N. Schelhaas en mr. dr. L. Wijntjens. Het onderzoek voor deze rede werd afgerond op 3 oktober 2024.

2 Vgl. ook A.G. Castermans, *De burger in het burgerlijk recht* (oratie Leiden), Den Haag: Boom Uitgevers 2009, p. 16-17.

3 Een voorbeeld daarvan is de procedure waarin, naar aanleiding van de vordering van de stichting Urgenda, de Nederlandse staat werd bevolen om de emissie van broeikasgassen te beperken (HR 20 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:2006). Een ander voorbeeld betreft de procedure waarin het Europese Hof voor de Rechten van de Mens oordeelde dat de Zwitserse overheid verplicht is om effectieve maatregelen te treffen om klimaatdoelstellingen te halen en de schadelijke gevolgen van klimaatverandering tegen te gaan (EHRM 9 april 2024, Application no. 53600/20).

mingen.⁴ Waar het gaat om aanspraken tegen ondernemingen is enerzijds van belang wat verwacht mag worden dat zij doen op het gebied van duurzaamheid in het kader van de eigen bedrijfsvoering, bijvoorbeeld door te kiezen voor een duurzaam productieproces. Anderzijds rijst de vraag of, en in hoeverre, ondernemingen in de contracten die zij sluiten, mogen, of zouden moeten, verwachten van hun ketenpartners dat zij rekening houden met eisen op het gebied van mensenrechten en milieu.

Aan de hand van ontwikkelingen in de regelgeving, rechtspraak en literatuur wil ik in deze rede bespreken welke rol het contractenrecht speelt, en in de nabije toekomst zal gaan spelen, bij de bescherming van het milieu en bij de bescherming van fundamentele rechten. Ik zal u door het contractenrecht loodsen en u wijzen op de ontwikkelingen die dit interessante rechtsgebied voor de boeg heeft. Ik zal daarbij een onderscheid maken tussen contracten die worden beheerst door nationaal, Nederlands recht en contracten waarop ander recht van toepassing is. Ook het Europese perspectief is van belang, nu in de Europese Unie in toenemende mate regelgeving wordt aangenomen inzake de zogenoemde passende zorgvuldigheid in het bedrijfsleven op het gebied van mensenrechten en milieu, die ik hierina zal bespreken.

Het meest bekende voorbeeld van een contract is de koop. Aan de hand daarvan kan ik goed illustreren hoe kan worden omgegaan met eisen op het gebied van duurzaamheid. In deze rede zal de commerciële koop centraal staan en laat ik het consumentenrecht buiten beschouwing, omdat mijn expertise vooral ligt op het gebied van het commerciële contractenrecht.

2. Over contractenrecht en contractsvrijheid

Eerst iets over de basics van het contractenrecht, die voor de inhoud van mijn rede van belang zijn. Het Nederlandse recht bepaalt dat een overeenkomst vormvrij tot stand komt. Veel partijen kiezen ervoor om hun afspraken neer te leggen in een schriftelijk contract.

In het overeenkomstenrecht staat voorop dat het partijen vrijstaat overeenkomsten aan te gaan met wie zij willen, op welk moment zij willen en met welke inhoud zij willen. Dit is het beginsel van de contractsvrijheid. Als zeiler ben ik altijd op zoek naar een zekere mate van vrijheid en dat is, denk ik, een van de redenen waarom ik me zo thuis voel in dit rechtsgebied. De contractsvrijheid is, zoals elke vorm van vrijheid, echter niet absoluut en kent begrenzingsen. Deze kunnen in het Nederlandse recht worden gevonden in de wet, de openbare orde of de goede zeden (art. 3:40 BW), de specifieke omstandigheden van het geval en de eisen van redelijkheid en billijkheid (art. 6:248 lid 2 BW).

⁴ Zo is in Nederland een procedure aanhangig over de vraag of Shell aansprakelijk kan worden gesteld in verband met de schadelijke effecten van CO₂-uitstoot die verbonden is aan haar bedrijfsactiviteiten en die van haar dochterondernemingen, ketenpartners en eindgebruikers (Rb. Den Haag 26 mei 2021, ECLI:NL:RBDHA:2021:5337). Tevens is er, naar verluidt, een procedure ophanden tegen ING waarin de vraag aan de orde komt of de bank aansprakelijk kan worden gesteld voor de vermeende bijdrage aan klimaatverandering van haar operationele en gefinancierde CO₂-uitstoot (<https://nos.nl/artikel/2505491-milieudefensie-start-klimaatrechtszaak-tegen-ing>, laatst geraadpleegd 3 oktober 2024).

Als ik aan mijn studenten uitleg wat de waarde van een overeenkomst is, dan zeg ik dat deze is gelegen in de afdwingbaarheid ervan. Hoe kan je ervoor zorgen dat een buitenlandse leverancier de eisen op het gebied van duurzaamheid in acht neemt? Mocht een verkoper zijn of haar contractuele verplichtingen in dit opzicht niet, of niet tijdig of niet correct, nakomen, dan kan de koper de verkoper aanspreken en verzoeken om alsnog over te gaan tot nakoming of vorderen dat de rechter de verkoper veroordeelt over te gaan tot nakoming van de overeenkomst. Onder omstandigheden kan de koper ook schadevergoeding vorderen, of de overeenkomst ontbinden.

Wordt een overeenkomst gesloten met een contractspartij die in het buitenland is gevestigd, dan rijst allereerst de vraag welk recht van toepassing is. Gaat het om een internationale koop van roerende zaken, dan kan het Weens Koopverdrag⁵ van toepassing zijn. Dit verdrag is van toepassing als de koper en verkoper zijn gevestigd in verschillende, verdragsluitende staten.⁶ Bij koop van roerende zaken kunt u bijvoorbeeld denken aan de import van een partij hout waarbij de vraag kan rijzen of de eisen uit de Europese houtverordening in acht zijn genomen.⁷

3. Over non-conformiteit

De vraag of een koper mag verwachten dat de producten die hij koopt, voldoen aan de wettelijke eisen op het gebied van duurzaamheid wordt in het kooprecht beantwoord aan de hand van de bepalingen over non-conformiteit.

3.1 Non-conformiteit in het Nederlandse kooprecht

Het Nederlandse kooprecht bepaalt onder meer dat de op grond van de koopovereenkomst afgeleverde zaak aan de overeenkomst moet beantwoorden. Het begrip 'niet beantwoorden aan de overeenkomst' omvat volgens de Parlementaire Geschiedenis 'ieder verschil (...) tussen de zaak die het onderwerp van de overeenkomst uitmaakt en de afgeleverde zaak'.⁸

Dat de afgeleverde zaak aan de overeenkomst moet beantwoorden, volgt uit het eerste lid van art. 7:17 BW. Het tweede lid van deze bepaling luidt als volgt: '(e)en zaak beantwoordt niet aan de overeenkomst indien zij, mede gelet op de aard van de zaak en de mededelingen die de verkoper over de zaak heeft gedaan, niet de eigenschappen bezit die de koper op grond van de overeenkomst mocht verwachten. De koper mag verwachten dat de zaak de eigenschappen bezit die voor een normaal gebruik daarvan nodig zijn en waarvan hij de

5 Verdrag der Verenigde Naties inzake internationale koopovereenkomsten betreffende roerende zaken, *Trb.* 1986, 61.

6 Vgl. voor een overzicht van de Verdragsluitende Staten https://uncitral.un.org/en/texts/salegoods/conventions/sale_of_goods/cisg/status (laatst geraadpleegd 3 oktober 2024).

7 Verordening (EU) nr. 995/2010 van het Europees Parlement en de Raad van 20 oktober 2010 tot vaststelling van de verplichtingen van marktdeelnemers die hout en houtproducten op de markt brengen (*Pb EU* 2010, L 295). Vgl. ook de verordening (EU) 2023/1115 van het Europees Parlement en de Raad van 31 mei 2023 betreffende het op de markt van de Unie aanbieden en de uitvoer uit de Unie van bepaalde grondstoffen en producten die met ontbossing en bosdegradatie verband houden, en tot intrekking van Verordening (EU) nr. 995/2010 (*PbEU* 2023, L 150/206-247) en daarover S.G. van Elferen & A.L. Vytöpil, 'Van vrijblijvendheid naar due diligence: ESG in commerciële contracten', *Contracteren* 2023/3, p. 84.

8 T.M. *Parl. Gesch. BW Inv. Boeken 3, 5 en 6 Boek 7 titels 1, 7, 9 en 14*, Deventer: Kluwer 1991, p. 118.

aanwezigheid niet behoefde te betwijfelen, alsmede de eigenschappen die nodig zijn voor een bijzonder gebruik dat bij de overeenkomst is voorzien.⁹

Met andere woorden, het geleverde moet geschikt zijn voor normaal gebruik en voor een bijzonder gebruik dat bij de overeenkomst is voorzien. Mocht het geleverde daartoe niet geschikt zijn, dan is sprake van non-conformiteit. Zo kan bij de levering van een partij hout bijvoorbeeld de vraag rijzen of de koper mocht verwachten dat het hout dat hij ontvangt FSC-gecertificeerd zal zijn.

3.2 Non-conformiteit in het Weens Koopverdrag

Ook het Weens Koopverdrag bevat een bepaling inzake non-conformiteit. Artikel 35 lid 1 van dat verdrag bepaalt: '(t)he seller must deliver goods which are of the quantity, quality and description required by the contract and which are contained or packaged in the manner required by the contract'. Hier bepaalt het tweede lid van datzelfde artikel 35 dat dit onder meer betekent, kort gezegd, dat de koper mag verwachten dat de geleverde zaken geschikt zijn voor normaal gebruik, of voor een bijzonder gebruik indien dat uitdrukkelijk aan de verkoper ter kennis is gebracht.

Een sprekend voorbeeld van een geval waarin de vraag rees of sprake was van non-conformiteit volgt uit een vonnis van de rechtbank Amsterdam.¹⁰ Het gaat in deze zaak om een in Luxemburg gevestigde verkoper die een hoeveelheid snoep heeft verkocht en geleverd aan een in Nederland gevestigde onderneming. De koper stelt dat de verkoper in strijd met de overeenkomst zakjes *Goldbears* (in het Engels) in plaats van *Goldbären* (in het Duits) heeft geleverd. De koper vordert onder meer schadevergoeding vanwege gederfde winst. De koper voert aan dat haar afnemer de zakjes snoep niet heeft kunnen verkopen en de relatie met haar afnemer zodanig is beschadigd dat deze geen bestellingen meer bij haar zal plaatsen. De verkoper verweert zich met de stelling dat uitsluitend de naam op de verpakking anders is dan de koper klaarblijkelijk had verwacht.

De rechtbank constateert dat in de bestelling niet staat dat de zakjes de naam *Goldbären* moeten dragen. Ook is niet gebleken dat door de koper bij eerdere bestellingen aan de verkoper is meegedeeld dat alle zakjes de naam *Goldbären* moeten bevatten. De rechtbank volgt de verkoper in haar standpunt dat de gewijzigde zakjes met de vermelding *Goldbears* een nieuw ontwerp zijn, maar niet een ander product, en oordeelt dat de naamswijziging geen tekortkoming oplevert. Met andere woorden, er is geen sprake van non-conformiteit. Dat leidt ertoe dat de rechtbank de vordering van de koper afwijst.

3.3 Non-conformiteit is een veelomvattend begrip

Bij het beantwoorden van de vraag of sprake is van non-conformiteit gaat het niet alleen om uitwendige beschadiging van de geleverde zaken en aspecten die de bruikbaarheid van

9 Vgl. daarover ook HR 28 juni 2024, ECLI:NL:HR:2024:980, NJ 2024/229. Deze zaak heeft betrekking op de koop van een elektrische auto en een koper die ontevreden was over de actieradius van de auto. Het hof had overwogen dat sprake was van non-conformiteit in de zin van artikel 7:17 lid 2 BW en de Hoge Raad laat dit oordeel in stand.

10 Rb. Amsterdam 5 juli 2023, ECLI:NL:RBAMS:2023:4299, RCR 2023/77.

de zaak verminderen, maar ook om de andere eigenschappen van het geleverde.¹¹ Ook de vraag of het gekochte al dan niet voldoet aan de relevante wettelijke voorschriften, zoals veiligheidsregels of vergunningsvereisten, is een aspect van non-conformiteit. Zo mag een koper naar Nederlands recht in de regel verwachten dat een gekocht product zal voldoen aan de door de overheid gestelde eisen op het gebied van veiligheid van producten.¹²

Castermans¹³ stelt, mijns inziens terecht, dat niet alleen sprake is van non-conformiteit bij discrepanties die de bruikbaarheid van de zaak verminderen, maar ook bij afwijkingen die op zichzelf genomen geen afbreuk doen aan de bruikbaarheid van een zaak en die bijvoorbeeld betrekking hebben op de sociale omstandigheden waaronder het product is gemaakt, nu deze immers de herkomst en waarde van de zaak mede bepalen.¹⁴ Fruit dat biologisch is geteeld, of vlees met een halalkeurmerk, kan een hogere waarde hebben dan ander fruit, of ander vlees. Het ontbreken van zo'n keurmerk kan onder omstandigheden betekenen dat sprake is van non-conformiteit.¹⁵

Dit betekent ook dat er omstandigheden zijn waarin de koper mag verwachten dat de geleverde zaken voldoen aan bepaalde (internationale) standaarden. Om te beoordelen in hoeverre de verkoper gehouden is zaken te leveren die voldoen aan bepaalde standaarden moet op basis van artikel 35 lid 2 Weens Koopverdrag onder meer acht worden geslagen op de vraag of de verkoper een *public commitment* heeft uitgesproken over de bedoelde standaard en of die standaard is opgenomen in de *Code of Conduct* van koper of verkoper, ervan uitgaande dat deze publiek toegankelijk is.¹⁶

In zo'n *Code of Conduct* kan bijvoorbeeld een bepaling voorkomen die de inzet van kinderarbeid verbiedt. Brillenleverancier Hans Anders vermeldt bijvoorbeeld dat zij samenwerkt met leveranciers die oog hebben voor mensenrechten en de arbeidsomstandigheden van werknemers en dat de leveranciers daarvoor een *Code of Conduct* ondertekenen.¹⁷

-
- 11 Asser-Hijma 7-1 2024/484. Vgl. ook het geval waarover het Gerechtshof 's-Hertogenbosch 6 juni 1990, ECLI:NL:GHSHE:1990:AB9459, NJ 1991/258 oordeelde op basis van het Nederlandse recht; het ging in dat geval om de verkoop van verhuurde winkelpanden en daarbij rees de vraag wat de koper mocht verwachten. Mocht de koper ervan uitgaan dat de door haar gekochte, verhuurde winkelpanden de eigenschap bezaten dat de daarin gevestigde huurders hun verplichtingen, met name de verplichting tot betaling van de huurpenningen, daadwerkelijk stipt en volledig zouden nakomen? Het hof oordeelde dat de koper er inderdaad vanuit mocht gaan dat er geen problemen waren met de betaling van de huur. Op grond van de verklaringen van de getuigen was in deze procedures komen vast te staan dat, kort gezegd, de koper voorafgaand aan de koop uitdrukkelijk aan de verkoper had gevraagd naar eventuele problemen met huurbetalingen door de huurders. Op die vraag had de verkoper geantwoord dat er geen problemen waren. Het hof oordeelde dat ten aanzien van een bepaalde huurder de verkochte zaak niet de eigenschap bleek te hebben die de koper mocht verwachten. Dat betekende in dit geval dat de koper recht had op vergoeding van de geleden schade.
- 12 MvA II Parl. Gesch. BW Inv. Boeken 3, 5 en 6 Boek 7 titels 1, 7, 9 en 14, Deventer: Kluwer 1991, p. 126. Vgl. ook Asser/Hijma 7-1 2024/487.
- 13 A.G. Castermans, *De burger in het burgerlijk recht* (oratie Leiden), Den Haag: Boom Uitgevers 2009, p. 20 en 39.
- 14 Vgl. ook I. Schwenzer, in: I. Schwenzer & U.G. Schroeter (red.), *Schlechtriem & Schwenzer Commentary on the UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG)*, Oxford: Oxford University Press 2022, art. 35 aant. 9, p. 810-811 en C. Ramberg, 'Emotional Non-Conformity in the International Sale of Goods, Particularly in Relation to CSR-Policies and Codes of Conduct', in: I. Schwenzer & L. Spagnolo (red.), *Boundaries and Intersections, 5th Annual MAA Schlechtriem Conference*, Den Haag: Eleven International Publishing 2015, p. 71-94.
- 15 I. Schwenzer, 'Conformity of the Goods: Physical Features on the Wane?', in: I. Schwenzer & L. Spagnolo (red.), *State of Play: the 3rd Annual MAA Schlechtriem CISG Conference*, Den Haag: Eleven International 2012, p. 103-105.
- 16 Vgl. CISG-AC Opinion No. 19, Standards and Conformity of the Goods under Article 35 CISG, Rapporteur: Professor Djahongir Saidov, King's College London, United Kingdom. Adopted by the CISG Advisory Council following its 25th meeting, in Aalborg Denmark, on 25 November 2018, te raadplegen via www.cisgac.com.
- 17 Zie <https://www.hansanders.be/nl/over-ons/duurzaamheid/> (laatst geraadpleegd 3 oktober 2024).

Onderdeel 7 van deze *Code of Conduct* bepaalt onder meer: 'Child labour is forbidden as defined by ILO and United Nations Conventions and/or by national law. Of these various standards, the one that is the most stringent shall be followed. (...)':¹⁸

Veel *Codes of Conduct* van bedrijven bevatten een dergelijke bepaling. De vraag welke betekenis zo'n bepaling heeft, zal steeds afhankelijk zijn van de omstandigheden van het geval.¹⁹ Dat geldt zowel naar Nederlands recht als op grond van het Weens Koopverdrag. Het is zeer wel denkbaar dat het begrip non-conformiteit ook betrekking heeft op de vraag of het geleverde inderdaad is geproduceerd zonder schending van mensenrechten.²⁰

4. Het Europese perspectief: de CSDDD

4.1 De achtergrond van de CSDDD

De Europese Unie heeft dit jaar een grote stap gezet op het gebied van duurzaamheid. In het voorjaar van 2024 is in de EU een voorstel aangenomen voor een richtlijn op het gebied van verantwoord en duurzaam ondernemen: de EU-richtlijn inzake passende zorgvuldigheid in het bedrijfsleven op het gebied van duurzaamheid, ook wel aangeduid als de *EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive* (hierna: *CSDDD*).²¹ Eerder hadden sommige EU-lidstaten zelf al regelgeving voorgesteld of aangenomen die, kort gezegd, inhoudt dat een leverancier verplicht is om misstanden in de toeleveringsketen te identi-

18 Zie https://www.hansanders.nl/on/demandware.static/-/Sites-hansanders-nl-Library/default/vf30c2f-53af07f752410b0b13281168100fae4fee/PDF/Nexeye_Code_of_Conduct_2023_website_compressed.pdf?version=1.683,278,295,000 (laatst geraadpleegd 3 oktober 2024).

19 Vgl. daarover A. Beckers, *Enforcing corporate social responsibility codes: on global self-regulation and national private law*, diss. Maastricht 2014 en M. Scheltema, 'The Mismatch between Human Rights Policies and Contract Law: Improving Contractual Mechanisms to Advance Human Rights Compliance in Supply Chains', in: L.F.H. Enneking e.a. (red.), *Accountability, International Business Operations, and the Law*, Londen: Routledge 2020, par. 2.

20 Vgl. bijvoorbeeld I. Schwenzer & E. Muñoz, 'Sustainability in Global Supply Chains Under the CISG', *European Journal of Law Reform* 2021/23, p. 300-338.

21 Richtlijn (EU) 2024/1760 van het Europees Parlement en de Raad van 13 juni 2024 inzake passende zorgvuldigheid in het bedrijfsleven op het gebied van duurzaamheid en tot wijziging van Richtlijn (EU) 2019/1937 en Verordening (EU) 2023/2859, *PbEU* 2024, L van 5.7.2024. Vgl. over (het eerdere voorstel voor) de CSDDD ook (onder meer) S.B. Garcia Nelen, 'Het voorstel voor een Europese Corporate Sustainability Due Diligence-richtlijn', *Ondernemingsrecht* 2022/41, L. Elshof, 'The EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive. Practical insights into value chain due diligence and risk management', *Compliance, Ethics & Sustainability* 2023/6, p. 299-305, A. van Baar, 'The CSDDD and Meaningful Human Rights Due Diligence: Some opportunities and threats', *Compliance, Ethics & Sustainability* 2023/6, p. 299-305 en A. Lafarre, 'Mandatory Corporate Sustainability Due Diligence in Global Value Chains: The Long-Awaited European Solution Compared to Existing International Standards', *Ondernemingsrecht* 2023/33. Vgl. over de achtergrond van deze richtlijn ook C.J.W. Baaij & A.G. Castermans, 'De doelmatigheid van contractuele toezeggingen in de verduurzaming van handelsketens', *NTBR* 2022/48, L.F.H. Enneking, 'Van beleid naar gepaste zorgvuldigheid in mondiale waardeketens', *NTBR* 2022/43 en M.W. Scheltema, 'De juridisering van mensenrechten due diligence', in: *Duurzaam ondernemen en Sustainable transport, Preadviezen voor de Koninklijke Vereniging Handelsrecht*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2021, p. 105 e.v.

ficeren en aan te pakken.²² Het doel van deze richtlijn is om ervoor te zorgen dat een *level playing field* ontstaat in de Europese Unie. De lidstaten van de Europese Unie zullen deze richtlijn uiterlijk op 26 juli 2026 in de nationale wetgeving moeten implementeren en zullen deze bepalingen vanaf 26 juli 2027 toepassen, eerst op de allergrootste ondernemingen, dan vanaf 26 juli 2028 op een bredere groep van ondernemingen en vanaf 26 juli 2029 op alle ondernemingen die onder het toepassingsgebied van de richtlijn vallen.²³

De richtlijn staat inmiddels ook wel bekend als de ‘antiwegkijkwet’, omdat deze ertoe strekt te voorkomen dat ondernemingen wegstappen van eventuele misstanden, zoals mensenrechtenschendingen of milieuvervuiling, in de waardeketen van ondernemingen.²⁴ In de bewoordingen van Europarlementariër Wolters²⁵ is dit ‘(...) echt een mijlpaal. Wij zijn het eerste continent dat nu zegt: onze bedrijven hebben zich aan de zorgplicht te houden’. De totstandkoming van de richtlijn was overigens geen sinecure. De Kluiver heeft dit een juridisch-politieke thriller genoemd en opgemerkt dat de onderhandelingen over dit voorstel ‘gerust bloedstollend (kunnen) worden genoemd’.²⁶ In het onderhandelingsproces zijn in de tekst enkele concessies gedaan waarbij onder meer het personele toepassingsgebied van de richtlijn aanzienlijk is beperkt en de interpretatie van de waardeketen grotendeels is beperkt tot het *upstream* deel daarvan, de toeleveringsketen dus.²⁷ Met passende zorgvuldigheid zal ik enkele aspecten van deze richtlijn bespreken die voor het onderwerp van mijn rede relevant zijn.

4.2 De mogelijke reikwijdte van de CSDDD

Een van de concessies die is gedaan in het onderhandelingsproces is dat het toepassingsgebied van de richtlijn is beperkt tot hele grote ondernemingen. Zo zal de richtlijn in beginsel van toepassing zijn op een onderneming die is opgericht in overeenstemming met de wetgeving van een EU-lidstaat die gemiddeld, dat wil zeggen in twee opeenvolgende boekjaren, meer dan duizend werknemers en een wereldwijde netto-omzet heeft van meer dan € 450 miljoen.²⁸ De richtlijn zal in beginsel ook van toepassing zijn op een onderneming die is opgericht in overeenstemming met de wetgeving van een derde land en die in de

22 In Nederland kan hierbij onder meer worden gedacht aan de Wet van 24 oktober 2019 houdende de invoering van een zorgplicht ter voorkoming van de levering van goederen en diensten die met behulp van kinderarbeid tot stand zijn gekomen (Wet zorgplicht kinderarbeid), *Stb.* 2019, 401 (nog niet in werking getreden) (vgl. daarover L. Enneking, ‘Putting the Child Labour Due Diligence Act into Perspective’, *Erasmus Law Review* 2019/4, p. 20-36) en het Voorstel van wet van de leden Voordewind, Alkaya, Van den Hul en Van den Nieuwenhuijzen houdende regels voor gepaste zorgvuldigheid in productieketens om schending van mensenrechten, arbeidsrechten en het milieu tegen te gaan bij het bedrijven van buitenlandse handel (Wet verantwoord en duurzaam internationaal ondernemen, *Kamerstukken II* 2020/21, 35761, nr. 2); in Frankrijk is in 2017 wetgeving aangenomen: *Loi 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre* en vanaf 1 januari 2023 geldt in Duitsland het *Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz*. Een deel van deze wetgeving bouwt overigens voort op eerdere initiatieven die gebaseerd waren op vrijwillige maatregelen; vgl. daarover bijvoorbeeld M. Scheltema, ‘The Dutch International Responsible Business Conduct Agreements’, *Erasmus Law Review* 2019/4, p. 6-19.

23 Vgl. art. 37 CSDDD.

24 T. Bleeker, ‘Het CSDDD-debacle en de opkomst van het klimaattransitieplan’, *M en R* 2024/29 afl. 3, p. 191.

25 <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/europarlementarier-lara-wolters-hoopt-dat-haar-anti-wegkijkwet-wordt-aangenomen-door-eu-11-jaar-na-ramp-kledingfabriek-bangladesh/> (laatst geraadpleegd 3 oktober 2024).

26 H.J. de Kluiver, ‘Kroniek van het ondernemingsrecht’, *NJB* 2024/929.

27 In een eerder tekstvoorstel voor de richtlijn waren de bepalingen in de richtlijn ook van toepassing op ondernemingen in bepaalde risicosectoren. In de tekst die door het Europees Parlement en de Raad is aangenomen komt deze bepaling niet terug en wordt het toepassingsgebied van de CSDDD bepaald aan de hand van uitsluitend kwantitatieve factoren (zoals de netto-omzet van een onderneming).

28 Artikel 2 lid 1 jo. lid 5 CSDDD; artikel 2 lid 8 CSDDD bevat een uitzondering voor de financiële sector.

Europese Unie een netto-omzet heeft gegeneerd van meer dan € 450 miljoen.²⁹ Een verdere bespreking van het precieze toepassingsgebied van de richtlijn laat ik achterwege, omdat de verwachting is dat deze richtlijn een veel groter bereik zal hebben dan uitsluitend het in de richtlijn gedefinieerde toepassingsgebied.³⁰ Ik zal dat toelichten.

De CSDDD bepaalt dat de lidstaten van de Europese Unie ervoor moeten zorgen dat ondernemingen risicogebaseerde passende zorgvuldigheid, ofwel *due diligence*, op het gebied van mensenrechten en milieu betrachten. Dit houdt onder meer in dat de lidstaten ervoor zorgen dat ondernemingen passende zorgvuldigheid integreren in hun beleid en, kort gezegd, negatieve effecten identificeren en deze zo veel mogelijk beperken, voorkomen of beëindigen.³¹ Het begrip ‘negatieve effecten’ moet in deze context ruim worden opgevat en omvat niet alleen negatieve milieueffecten, maar ook negatieve effecten op de mensenrechten.³² Een voorbeeld van negatief effect op de mensenrechten zoals bedoeld in de CSDDD is een schending van het verbod op kinderarbeid.³³

Het integreren van passende zorgvuldigheid in het beleid van de onderneming betekent onder meer dat de onderneming een gedragscode, een *Code of Conduct*, heeft met de in de hele onderneming en ook door haar dochterondernemingen en zakenpartners, na te leven regels en beginselen.³⁴ Om ervoor te zorgen dat de bepalingen uit de *Code of Conduct* ook in acht worden genomen door een zakenpartner is het daarbij wel van belang dat, contractueel, wordt bepaald dat de wederpartij van de onderneming dient te handelen conform de bepalingen uit de *Code of Conduct*.³⁵ Uit artikel 8 van de CSDDD volgt dat de lidstaten ervoor moeten zorgen dat ondernemingen stappen moeten nemen om potentiële of daadwerkelijke negatieve effecten van hun eigen activiteiten of die van hun dochterondernemingen of ketenpartners te identificeren en te beoordelen.³⁶ Nu de verplichtingen die de CSDDD oplegt aan ondernemingen die binnen het toepassingsgebied ervan vallen ook zien op activiteiten van dochterondernemingen en ketenpartners van die ondernemingen is de verwachting dat de CSDDD ondanks haar beperkte personele toepassingsgebied een veel ruimer effect zal sorteren.³⁷

29 Artikel 2 lid 2 sub a CSDDD.

30 M. Scheltema, ‘Waarom duurzaamheid minder “nice to have” en meer compliance wordt; de rol van juristen’, *Compliance, Ethics & Sustainability Journal* 2024/3, p. 168.

31 Artikel 5 CSDDD. Het concept van ‘due diligence’ is verder ontwikkeld in onder meer de OESO-richtlijnen, te raadplegen via <https://www.oesorichtlijnen.nl/oeso-richtlijnen/due-diligence/documenten/brochure/201/12/8/volledige-tekst-oeso-richtlijnen> (laatst geraadpleegd 3 oktober 2024).

32 Artikel 3 sub d van de CSDDD.

33 Artikel 3 sub c CSDDD.

34 Vgl. art. 7 lid 2 sub b CSDDD.

35 Vgl. daarover ook M. Scheltema, ‘The Mismatch between Human Rights Policies and Contract Law: Improving Contractual Mechanisms to Advance Human Rights Compliance in Supply Chains’, in: L.F.H. Enneking e.a. (red.), *Accountability and International Business Operations: Providing Justice for Corporate Violations of Human Rights and Environmental Standards*, Londen: Routledge 2018 en A.L. Vytöpil, *Contractual Control in the Supply Chain* (diss. Utrecht), Den Haag: Eleven International Publishing 2015.

36 Art. 3 lid 1 sub g CSDDD definieert de activiteitenketen van de onderneming, kort gezegd, als activiteiten van (i) upstream zakenpartners die verband houden met de productie van goederen of de verlening van diensten door die onderneming en (ii) downstream zakenpartners, met betrekking tot de distributie, het vervoer en de opslag van producten wanneer de zakenpartners deze activiteiten voor of namens de onderneming uitvoeren.

37 Vgl. ook J.E.S. Hamster, ‘De Corporate Sustainability Due Diligence Directive: gehavend uit de strijd gekomen, maar nog bijzonder relevant’, *TOP* 2024/4, p. 16.

4.3 Verplichtingen op grond van de CSDDD

Wat zijn passende maatregelen om potentiële negatieve effecten te voorkomen of te verlichten? Artikel 10 lid 2 en lid 4 van de CSDDD bepalen dat van ondernemingen wordt vereist dat zij, in voorkomend geval, hun zakenpartners vragen om contractuele garanties dat deze ervoor zullen zorgen dat de *Code of Conduct* van de onderneming wordt nageleefd. Deze garanties kunnen onder meer inhouden dat deze ketenpartners overeenkomstige contractuele garanties bedingen bij hun ketenpartners. Met andere woorden, een onderneming kan gehouden zijn om van een toeleverancier contractuele garanties te vragen dat, kort gezegd, ook verderop in de keten de *Code of Conduct* van de onderneming in acht zal worden genomen.

Tegelijkertijd druist de Europese wetgever met deze bepaling natuurlijk in tegen het hiervoor genoemde beginsel van contractsvrijheid. Bovendien kan toepassing van deze bepaling in de praktijk lastig uitpakken. Het betekent immers dat partijen mogelijk opnieuw over hun contract gaan onderhandelen en het is maar de vraag of ze in zo'n geval overeenstemming zullen kunnen bereiken hierover. Zonder wilsovereenstemming komt een wijziging van de overeenkomst in beginsel niet tot stand. Het is dus niet op voorhand duidelijk of deze aanpak enig effect zal sorteren.

Daarnaast bepaalt artikel 10 lid 6 CSDDD dat indien de hiervoor bedoelde negatieve effecten niet op andere wijze, waaronder de hier genoemde contractuele bedingen, voorkomen of afdoende verlicht kunnen worden “in laatste instantie, van de onderneming (wordt) vereist dat zij (...) voor zover de wetgeving die op hun relaties van toepassing is dit toestaat (...) de volgende maatregelen (treft): (...)”. Het gaat dan in eerste instantie om het vaststellen en uitvoeren van een zogenoemd ‘versterkt preventief actieplan’ voor het specifieke negatieve effect “(...) door de zakelijke relaties met betrekking tot de betrokken activiteiten tijdelijk op te schorten (...)”. Als dit niet leidt tot het voorkomen of verlichten van het negatieve effect of als er geen redelijke verwachting is dat deze inspanningen effect zullen sorteren, is de onderneming in een geval dat het een ernstig negatief effect betreft, gehouden om de zakelijke relatie met betrekking tot de desbetreffende activiteiten te beëindigen.³⁸

De richtlijn schrijft dus voor dat een onderneming in bepaalde, uitzonderlijke omstandigheden bij inbreuken op duurzaamheidsdoelen de zakelijke relatie opschort of beëindigt, voor zover de wetgeving die op hun relaties van toepassing is dit toestaat. Vooropstaat dat partijen hierover in de regel een bepaling in hun contract zullen hebben opgenomen, maar veronderstel nu eens dat zij dat niet hebben gedaan. Contracten kunnen immers lange tijd geleden zijn gesloten en zullen dus niet in alle gevallen al rekening houden met vereisten op het gebied van duurzaamheid.³⁹

38 Vgl. overigens ook art. 5 lid 1 sub b van de Conflictmineralenverordening (Verordening (EU) 2017/821 van het Europees Parlement en de Raad van 17 mei 2017 tot vaststelling van verplichtingen inzake passende zorgvuldigheid in de toeleveringsketen voor Unie-importeurs van tin, tantaal en wolfram, de overeenkomstige ertsen, en goud uit conflict- en hoogrisicogebieden, *PbEU* 2017, L130/1) dat bepaalt dat importeurs die bepaalde mineralen in de EU importeren een strategie ten uitvoer leggen om in te spelen op bepaalde vastgestelde risico's, zodat nadelige gevolgen worden voorkomen of beperkt door '(...) het mogelijk te maken om (...) de handel tijdelijk op te schorten (...), of (...) de banden met een leverancier te verbreken'.

39 Vgl. daarover ook E.S. Pannebakker, 'ESG-bedingen in commerciële overeenkomsten: een contractenrechtelijke gereedschapskist voor duurzameontwikkelingsdoelstellingen', *NTHR* 2023/4, p. 125-132 en S.G. van Elferen & A.L. Vytöpil, 'Van vrijblijvendheid naar due diligence: ESG in commerciële contracten', *Contracteren* 2023/3, p. 80-88.

In welke gevallen staat het Nederlandse recht opschorting van de nakoming van een overeenkomst of beëindiging daarvan toe? Waar het gaat om wederkerige overeenkomsten – en dat zal in deze context doorgaans zo zijn – kent het Nederlandse recht een regeling voor opschorting. Partijen bij een wederkerige overeenkomst zijn over en weer verplicht prestaties te verrichten: als ik een fiets koop, dan verricht ik een prestatie (betaling van de koopprijs) met de bedoeling de prestatie van de verkoper te verkrijgen (de levering van de fiets). Het uitgangspunt is (in het Latijn) *do ut des*: ik geef met de bedoeling dat jij ook geeft.⁴⁰ Wanneer een van de partijen bij een wederkerige overeenkomst haar verbintenis niet nakomt, kan de wederpartij op grond van artikel 6:262 BW haar daar tegenoverstaande verplichting opschorten.

Artikel 6:262 BW bepaalt expliciet dat een vereiste voor opschorting is dat de wederpartij haar verbintenis niet nakomt.⁴¹ Met andere woorden, een grond voor opschorting naar Nederlands recht bestaat enkel in geval van niet-nakoming door de wederpartij. In gevallen waarin het Weens Koopverdrag van toepassing is, geldt als uitgangspunt dat de koper de bevoegdheid heeft de nakoming van zijn verplichtingen op te schorten indien blijkt dat de andere partij een wezenlijk deel van haar verplichtingen niet na zal komen als gevolg van bepaalde, in artikel 71 lid 1 van dat verdrag genoemde, omstandigheden. Dat sprake is van zogenoemde negatieve duurzaamheidseffecten wil echter nog niet zeggen dat in alle gevallen sprake zal zijn van een tekortkoming in de nakoming van de overeenkomst: dat hangt van de inhoud van de overeenkomst af en van de verplichtingen die daarin zijn opgenomen.

Ten aanzien van de door de richtlijn voorgeschreven beëindiging van de overeenkomst geldt dat de mogelijkheden op grond van het Nederlandse recht beperkt zijn. Zeker voor duurovereenkomsten geldt dat deze het best te vergelijken zijn met grote zeecontainers die niet eenvoudig hun koers kunnen verleggen. Een onbenoemde duurovereenkomst kan naar Nederlands recht niet zomaar worden gewijzigd of beëindigd als partijen geen opzegregeling hebben opgenomen in de overeenkomst.⁴² Een uitzondering op deze regel kan worden gemaakt op grond van onvoorziene — dat wil zeggen niet in de overeenkomst verdisconteerde — omstandigheden, die niet voor rekening van de opzeggende partij komen en die van zo ernstige aard zijn dat de wederpartij naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid instandhouding van de overeenkomst niet mag verwachten (art. 6:258 BW). Ik betwijfel of sprake is van dergelijke onvoorziene omstandigheden indien sprake is van de in de CSDDD bedoelde negatieve effecten, zeker aangezien de vigerende lijn in de rechtspraak is dat de rechter terughoudendheid moet betrachten ten aanzien van de aanvaarding van een beroep op onvoorziene omstandigheden.⁴³

40 S. Voskamp, 'Opschorting en schorsing in het onderwijs: een van tweeën of van tweeën één?', in: W. van Boom e.a. (red.), *Een kwart eeuw. Privaatrechtelijke opstellen aangeboden aan prof. mr. H.J. Sniijders ter gelegenheid van zijn emeritaat*, Deventer: Wolters Kluwer 2016, p. 427.

41 Vgl. ook G.J. Boeve, *Het algemene opschortingsrecht* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 2024, p. 3.

42 Vgl. over de opzegging van een voor onbepaalde tijd aangegane overeenkomst Asser/Sieburgh 6-III 2022/408. Voor een onbenoemde duurovereenkomst die is aangegaan voor bepaalde tijd geldt dat deze in beginsel niet eenzijdig door opzegging kunnen worden beëindigd, voor zover tussentijdse opzegbaarheid niet is bedongen, vgl. HR 21 oktober 1988, *NJ* 1990/439 en H.N. Schelhaas & J.H.M. Spanjaard, 'Beëindigingsbedingen zijn helemaal het einde, of toch niet?', *Contracteren* 2018/2, p. 47.

43 Uit HR 20 februari 1998, ECLI:NL:HR:1998:ZC2587, *NJ* 1998/493 volgt dat aan het vereiste voor toepassing van art. 6:258 BW niet spoedig zal zijn voldaan; redelijkheid en billijkheid verlangen immers in de eerste plaats trouw aan het gegeven woord en laten afwijking daarvan slechts bij hoge uitzondering toe.

Een andere mogelijkheid om een overeenkomst op grond van het Nederlandse recht te beëindigen, is via ontbinding van de overeenkomst. Hiervoor is op grond van artikel 6:265 BW een tekortkoming vereist. Op grond van het Weens Koopverdrag kan een overeenkomst ook worden ontbonden, zij het dat daarvoor in de regel een wezenlijke tekortkoming is vereist.⁴⁴ Juist in gevallen waarin de overeenkomst niets bepaalt omtrent de bescherming van mensenrechten of het milieu is het mijns inziens niet aannemelijk dat het in de CSDDD bedoelde negatieve effect een tekortkoming – laat staan een wezenlijke tekortkoming – in de nakoming van de contractuele verplichtingen zal opleveren.⁴⁵

Interessant is dat artikel 10 lid 6 van de CSDDD ook bepaalt dat de lidstaten dienen te voorzien in de mogelijkheid om de zakelijke relatie in overeenkomsten die onder hun recht vallen, overeenkomstig de eerste alinea, tijdelijk op te schorten of te beëindigen, met uitzondering van overeenkomsten die de partijen wettelijk verplicht zijn aan te gaan. Ik zou menen dat dit voor het Nederlandse recht betekent dat een bijzonder opschortings- en ontbindingsrecht zou moeten worden geïntroduceerd bij implementatie van CSDDD.⁴⁶ Dit laat onverlet dat ondernemingen ook zelf hierin kunnen voorzien in de (nieuwe) contracten die zij sluiten.

4.4 Met dwangarbeid of gedwongen kinderarbeid vervaardigde producten binnenkort verboden in de EU: de anti-dwangarbeidverordening

Een ander onderwerp op het gebied van duurzaamheid waarvoor een wettelijke regeling is voorgesteld houdt verband met dwangarbeid. Dat brengt mij terug bij de vraag die ik aan het begin van deze rede stelde. Mag je als koper verwachten dat het geleverde is geproduceerd zonder de inzet van kinderarbeid? Als het aan de Europese wetgever ligt, is dit inderdaad de bedoeling. In het voorjaar van 2024 is een voorlopig politiek akkoord bereikt over de zogenaamde anti-dwangarbeidverordening.⁴⁷ De naam van de voorgestelde verordening drukt haar bedoeling goed uit. Het gaat om het voorstel voor een verordening inzake een verbod op met dwangarbeid vervaardigde producten op de markt van de Unie. Wat houdt deze voorgestelde verordening in? De verordening verbiedt bedrijven om producten vervaardigd met dwangarbeid op de markt van de Unie te plaatsen of daarvandaan uit te voeren.⁴⁸ Het politiek akkoord hanteert de definitie van dwangarbeid van de *ILO*, de *International Labour Organisation*, en voegt daar gedwongen kinderarbeid aan toe.

44 Vgl. art. 49 lid 1 sub a jo. art. 25 Weens Koopverdrag.

45 Vgl. over het begrip 'tekortkoming' in deze context ook M. Scheltema, 'Waarom duurzaamheid minder "nice to have" en meer compliance wordt; de rol van juristen', *Compliance, Ethics & Sustainability Journal* 2024/3, p. 168.

46 Vgl. ook (ten aanzien van ontbinding) J.E.S. Hamster, 'De Corporate Sustainability Due Diligence Directive: gehavend uit de strijd gekomen, maar nog bijzonder relevant', *TOP* 2024/4, p. 19.

47 Op 5 maart 2024 hebben het Europees Parlement, de Europese Commissie en de Raad een voorlopig politiek akkoord bereikt over de zogenaamde anti-dwangarbeidverordening, vgl. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7542-2024-INIT/en/pdf> (laatst geraadpleegd 3 oktober 2024). Het Europees Parlement heeft op 23 april 2024 voor dit politiek akkoord gestemd. De Raad moet het voorstel nog bekrachtigen en daarna zal de verordening worden gepubliceerd in het EU Publicatieblad en treedt de verordening in werking. De belangrijkste bepalingen van de verordening worden drie jaar na inwerkingtreding van toepassing. Zie ook *Kamerstukken II* 2023/24, 26485, nr. 436.

48 Artikel 3 van de voorgestelde anti-dwangarbeidverordening. Dit verbod geldt, ongeacht of de relevante producten in de EU worden geproduceerd of worden geïmporteerd. Producten die online worden aangeboden worden geacht beschikbaar te worden gesteld op de markt van de Unie indien het aanbod is gericht op eindgebruikers in de Europese Unie, vgl. artikel 4 van de voorgestelde anti-dwangarbeidverordening.

De voorgestelde verordening bepaalt dat een toezichthouder zal toezien op de naleving van de verordening door bedrijven. Wanneer een toezichthouder dwangarbeid vaststelt, wordt het bedrijf onder meer verplicht de producten van de markt te halen. Toezicht heeft vanzelfsprekend ook beperkingen: er moet voldoende capaciteit beschikbaar zijn en de toezichthouder moet voldoende zicht hebben op de problematiek. Toezicht is een publiekrechtelijk instrument, maar de verordening heeft mogelijk ook betekenis voor het contractenrecht. Laat ik een korte casus schetsen om dit te illustreren. Een verkoper die producten aanbiedt die later van de markt worden gehaald vanwege schending van de hiervoor genoemde verordening kan mogelijk het verkochte niet leveren aan de koper. In zo'n geval zou ik aannemen dat de koper de als gevolg daarvan geleden schade als regel op de verkoper zal kunnen verhalen. De koopovereenkomst wordt immers niet nagekomen – de producten worden niet (af)geleverd en dit komt voor rekening van de verkoper, al dan niet omdat het verwijtbaar is (art. 6:75 BW). Ook is denkbaar dat de koper de nakoming van zijn eigen verplichtingen kan opschorten, of de overeenkomst zal kunnen ontbinden.⁴⁹

Maar wat nu als uitsluitend sprake is van een *verdenking* dat bij de productie van het geleverde sprake is geweest van dwangarbeid.⁵⁰ Welke mogelijkheden het recht de koper in dat geval biedt, zal afhankelijk zijn van alle omstandigheden van het geval. Hebben partijen niet concreet afgesproken dat het geleverde moet zijn geproduceerd zonder de inzet van dwangarbeid, dan zal geen sprake zijn van een tekortkoming in de nakoming. Dat kan anders zijn in het geval de verkoper een *Code of Conduct* heeft opgesteld met daarin bepalingen op dit gebied, waarnaar de overeenkomst verwijst.⁵¹

Na de inwerkingtreding van de voorgestelde anti-dwangarbeidverordening is wellicht ook denkbaar dat een dergelijke overeenkomst nietig is op grond van artikel 3:40 lid 2 BW vanwege strijd met de wet, als het gaat om een overeenkomst waarin de bedoelde zaken in de EU worden geïmporteerd. Onder het begrip 'wet' in de zin van deze bepaling vallen immers ook de bepalingen uit een verordening.⁵² De vraag rijst of deze verordening mede de strek-

49 Daarnaast laat zich een geval voorstellen waarin uitsluitend sprake is van een *verdenking* dat bij de productie van het geleverde sprake is geweest van dwangarbeid. Vgl. daarover I. Schwenzer, 'Ethical Standards in CISG Contracts', *Uniform Law Review* 2017/22, p. 122-131 en C. Ramberg, 'Emotional Non-Conformity in the International Sale of Goods, Particularly in Relation to CSR-Policies and Codes of Conduct', in: I. Schwenzer & L. Spagnolo (red.), *Boundaries and Intersections, 5th Annual MAA Schlechtriem Conference*, Den Haag: Eleven International Publishing 2015, p. 71-94. Welke mogelijkheden het recht de koper in dat geval biedt, zal afhankelijk zijn van alle omstandigheden van het geval. Hebben partijen niet concreet afgesproken dat het geleverde moet zijn geproduceerd zonder de inzet van dwangarbeid, dan zal geen sprake zijn van een tekortkoming in de nakoming. Dat kan anders zijn in het geval de verkoper een *Code of Conduct* heeft opgesteld met daarin bepalingen op dit gebied, waarnaar de overeenkomst verwijst. Vgl. bijvoorbeeld Rb. Amsterdam 22 maart 2023, ECLI:NL:RBAMS:2023:1913, in welk geval een overeenkomst verwees naar beleid op het gebied van *corporate social and environmental responsibility* (CSR). Dit tekst van dit beleid was opgenomen in een bijlage bij de overeenkomst. Naar het oordeel van de rechtbank waren verschillende omstandigheden relevant voor het oordeel dat sprake was van een verplichting tot afname, waaronder het gehanteerde CSR-beleid.

50 Vgl. over dit onderwerp ook I. Schwenzer, 'Ethical Standards in CISG Contracts', *Uniform Law Review* 2017/22, p. 122-131 en C. Ramberg, 'Emotional Non-Conformity in the International Sale of Goods, Particularly in Relation to CSR-Policies and Codes of Conduct', in: I. Schwenzer & L. Spagnolo (red.), *Boundaries and Intersections, 5th Annual MAA Schlechtriem Conference*, Den Haag, Eleven International Publishing 2015, p. 71-94.

51 Vgl. bijvoorbeeld Rb. Amsterdam 22 maart 2023, ECLI:NL:RBAMS:2023:1913, in welk geval een overeenkomst verwees naar beleid op het gebied van *corporate social and environmental responsibility* (CSR). Dit tekst van dit beleid was opgenomen in een bijlage bij de overeenkomst. Naar het oordeel van de rechtbank waren verschillende omstandigheden relevant voor het oordeel dat sprake was van een verplichting tot afname, waaronder het gehanteerde CSR-beleid.

52 Hijma e.a. (red.), *Rechtshandeling en overeenkomst*, Deventer: Wolters Kluwer 2022, p. 161.

king heeft om de geldigheid van dergelijke overeenkomsten aan te tasten; daarbij kan van belang zijn of de toezichthouder een (negatief) oordeel heeft gegeven over het verkochte. Het is denkbaar dat de verordening niet de strekking heeft om de geldigheid van zo'n overeenkomst aan te tasten, aangezien het de bedoeling is dat de handhaving van deze verordening zal plaatsvinden via het bestuursrecht.⁵³ Denkbaar is daarnaast dat een dergelijke overeenkomst nietig is op grond van artikel 3:40 lid 1 BW vanwege strijd met de openbare orde en de goede zeden. Of dit zo is, zal de rechter dienen te beoordelen aan de hand van de vraag welke belangen door de geschonden regel worden beschermd, of door de inbreuk op de regel fundamentele beginselen worden geschonden, of partijen zich van de inbreuk bewust waren en of de regel in een sanctie voorziet.⁵⁴

5. Conclusie

Ik kom tot een afronding. De rol die het contractenrecht speelt bij het beschermen van mensenrechten en het milieu zal – zo verwacht ik – na de implementatie van de CSDDD nog belangrijker worden. Contractspartijen kunnen hierbij het voortouw nemen, bijvoorbeeld door nu al expliciet in hun contracten op te nemen in hoeverre het beleid van een onderneming of een specifieke gedragscode, een *Code of Conduct*, relevant is voor de invulling van de verplichtingen van partijen en voor de eventueel door hen in te stellen vorderingen.⁵⁵ Passende zorgvuldigheid staat voorop, niet alleen in de handelsketen, maar ook bij de implementatie van de CSDDD. Ik kijk ernaar uit om de vragen die in deze context zullen rijzen aan nader onderzoek te onderwerpen samen met de collega's aan de OU op het gebied van het contractenrecht, onder wie Hilde Smolenaers en Martijn van Kogelenberg.

(...)

Ik heb gezegd.

⁵³ *Kamerstukken II 2023/24*, 26485, nr. 436, p. 2.

⁵⁴ HR 1 juni 2012, ECLI:NL:HR:2012:BU5609, NJ 2013/172.

⁵⁵ C. Ramberg, 'Emotional Non-Conformity in the International Sale of Goods, Particularly in Relation to CSR-Policies and Codes of Conduct', in: I. Schwenzer & L. Spagnolo (red.), *Boundaries and Intersections*, 5th Annual MAA *Schlechtriem Conference*, Den Haag, Eleven International Publishing 2015, p. 94.

